
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

УДК 930(477)(092)Касименко

© Олена Черняхівська
(Київ)

МІЖ АКАДЕМІЧНОЮ НАУКОЮ ТА КРАЄЗНАВСТВОМ: НАУКОВО- ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА КАСИМЕНКА ЩОДО ПІДГОТОВКИ БАГАТОТОМНОЇ «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УРСР»

У статті йдеться про роль відомого вітчизняного історика, доктора історичних наук, директора Інституту історії АН УРСР (1947–1964) Олександра Карповича Касименка (1905–1971) у реалізації безпрецедентного республіканського проекту – «Історії міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах.

Ключові слова: Олександр Карпович Касименко (1905–1971), багатотомна «Історія міст і сіл Української РСР» (1962–1974), Інститут історії АН УРСР, історичне краєзнавство, «Українська Радянська Енциклопедія» (УРЕ).

Е. Черняхивская
(Київ)

МЕЖДУ АКАДЕМИЧЕСКОЙ НАУКОЙ И КРАЕВЕДЕНИЕ: НАУЧНО- ОРГАНИЗАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АЛЕКСАНДРА КАСИМЕНКО ПО ПОДГОТОВКЕ МНОГОТОМНОЙ «ИСТОРИИ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР»

В статье говорится о роли известного отечественного историка, доктора исторических наук, директора Института истории АН УССР (1947–1964) Александра Карповича Касименко (1905–1971) в реализации беспрецедентного республиканского проекта – «Истории городов и сел Украинской ССР» в 26-ти томах.

Ключевые слова: Александр Карпович Касименко (1905–1971), многотомная «История городов и сел Украинской ССР» (1962–1974), Институт истории АН УССР, историческое краеведение, «Украинская Советская Энциклопедия» (УСЭ).

O. Chernyakhivska
(Kyiv)

BETWEEN ACADEMIC SCIENCE AND LOCAL HISTORY STUDY: PROF. OLEXANDR KASYMENKO'S SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL ACTIVITIES FOR THE «HISTORY OF TOWNS AND VILLAGES OF THE UKRAINIAN SSR» MULTIVOLUME EDITION PREPARATION

The paper deals with famous national historian, Doctor of Historical sciences and the Director of the

Institute of History of the Ukr.SSR (1947–1964) Prof. Olexandr Kasymenko's (1905–1971) contribution in the implementation of the unprecedented republican project: «History of the towns and villages of the Ukrainian SSR» in 26 volumes.

On 29 May, 1962 the Communist Party of Ukraine adopted a resolution to prepare and publish the «History of the towns and villages of the Ukrainian SSR» in 26 volumes. The Main editorial board headed by the Deputy Chairman of the Ukr.SSR Council of Ministers Petro Tronko was established for that purpose. Olexandr Kasymenko (the project one of the initiators), was appointed its Deputy Head.

His activity on that position has been mentioned in Prof. Petro Tronko, the Doctor's of Historical sciences memoirs and partially described in the works of Natalia Zavalko, including her thesis for the Candidate of Historical sciences degree. In our paper of 2015 the national Historical Urban science formation on the given edition example has been analyzed. Archival documents found allow us taking a fresh look at Olexandr Kasymenko's role in that sophisticated work.

The outstanding national historian Ivan Krypiakievych, the academician and the Director of the Institute of Social Sciences in Lviv, stood at the origins of the idea to create the «History and Geographical Dictionary of the Ukr.SSR» multivolume edition. In 1958 the Institute had already begun to carry out the relevant work concerning Lviv region. In his opinion, the Institute of History of the Ukr.SSR namely had to head the work on the republic level. It is known in periodicals Prof. Kasymenko gave a practical advice on public initiative arrangement to create multivolume edition on the history of towns and villages of the republic and outlined the concept and scheme of the organizational support for the project (1958). The Institute of History presented its offers concerning the project, untitled ideologically «Socialist cities and villages of the Soviet Ukraine» in 1960. In 1961 the Main Archival Office under the Council of Ministers of the Ukr.SSR also passed its ideas concerning the multivolume edition.

One can see three stages in the work chronology on the multivolume edition. The first one was the organizational and preparation work (1962 – spring 1964); the second one was writing essays and historical references, testing and scientific text editing of the volumes (spring 1964 – fall 1967); the third one was the «History of the towns and villages of the Ukrainian SSR» publication in separate volumes dedicated to each region of the Ukr.SSR and Kyiv city (1967–1974).

Successful implementation of the complex task on preparing the multivolume edition on the history of the republican localities was largely depended

on the precise organization of the activity. The important role in the development of scientific and methodological foundations of the edition has been played by O. Kasymenko. His idea to present each town's (city's) history, included into the volumes, in organic combination with the surrounding area without fail was particularly innovative.

After dismissal from the Director's of the Institute of History position in autumn of 1964, Prof. Kasymenko was appointed the «Ukrainian Soviet Encyclopedia» Deputy Chief Editor on the history of towns and villages. After he had presented the work in progress on the unique national multivolume edition in the Presidium of the USSR Academy of Sciences (1970), its authors could get the best opinion from Moscow and Leningrad. Also the Academy involvement into reviewing the essays and selected volumes, as well as the multivolume edition promotion in the central learned journals was planned.

On 13 January, 1971 Olexandr Kasymenko died after a serious illness, being 66 years old.

Six-year work in the «History of towns and villages of the Ukr.SSR» Editorial board of the «Ukrainian Soviet Encyclopedia» Main editorial board has been the least known page in Prof. Kasymenko's biography. However it was the time of his intensive activity on the «History of the towns and villages of the Ukrainian SSR» 26-volume edition preparation, to which he gave not only his knowledge, but also scientific and organizational skills obtained on his previous job. That work became the peak of his career and brought him posthumous glory: as a member of the «History of the towns and villages of the Ukrainian SSR» 26-volume edition preparation team, the scholar was awarded the State Premium of the USSR (1976).

Keywords: Olexandr Kasymenko (1905–1971), the «History of the towns and villages of the Ukrainian SSR» multivolume edition (1962–1974), Institute of History of the Ukr.SSR, Local History science, the «Ukrainian Soviet Encyclopedia».

29 травня 1962 р. ЦК Компартії України ухвалив постанову про видання «Історії міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах. З цією метою була створена Головна редакційна колегія на чолі з тодішнім заступником Голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Троньком. До складу колегії увійшли провідні вчені – соціогуманітарії, представники професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів – викладачі історичних дисциплін, співробітники науково-дослідних установ АН УРСР. Заступником голови Головної редколегії «Історії міст і сіл УРСР» був призначений директор Інституту історії АН УРСР (1947–1964) Олександр Карпович Касименко – один з ініціаторів проекту¹ (Іл.1).

Касименко О. К. Фото з особової справи.
Архів Президії НАН України.

О. К. Касименко відповідно до своєї посади² підтримував ініціативу історико-краєзнавчої громадськості республіки щодо розвитку історичної регіоналістики й, зокрема, написання історії міст і сіл України. Участь Олександра Карповича у виконанні цього масштабного задуму відтворена у мемуарній замальовці колишнього керівника проекту академіка П. Т. Тронька³, а також частково висвітлена у публікаціях Наталії Завалко та її кандидатській дисертації⁴. У нашій статті 2015 р. проаналізовано формування вітчизняної історичної урбаністики на прикладі висвітлення питань містознавства у багатотомній «Історії міст і сіл Української РСР». Придільено в ній увагу й постаті О. К. Касименка як одного з провідних виконавців проекту⁵. Додатково виявлені архівні матеріали дозволяють по-новому висвітлити участь О. К. Касименка в ініціюванні й реалізації цього багатотомника.

У статті директора Інституту історії «Завдання розвитку історичної науки на Україні», опублікованій у журналі «Комуніст України» за 1958 р.⁶, зокрема, згадувалася поширена вже на той час громадська ініціатива щодо написання історичних нарисів «про свої міста і села»⁷ й надавалися практичні рекомендації щодо організаційного оформлення цієї ініціативи: «На нашу думку, настав час створити в кожній області при облвиконкомах історичні комісії по організації і розвитку на місцях досліджень для створення історії міст, сіл, заводів, радгоспів, колгоспів. Такі комісії повинні об'єднати істориків, архівістів, археологів області і всіх, хто хоче брати участь в

розробленні місцевої історії»⁸. Таким чином, у публікації загалом були окреслені концепція й схема організаційного забезпечення майбутнього багатотомного видання з історії міст і сіл республіки. Того ж 1958 р. «Український історичний журнал» вмістив знаковий лист С. Т. Білецького зі Львова, аспіранта акад. І. П. Крип'якевича, з закликом до написання історії населених пунктів України⁹. Нариси й статті з історії міст, сіл, підприємств, колгоспів упродовж 1950-х рр. готувалися й друкувалися краєзнавцями на Донбасі, у Житомирській, Київській, Харківській, Хмельницькій, Чернігівській, Черкаській та ін. областях республіки¹⁰.

Директор академічного Інституту суспільних наук у Львові, видатний вітчизняний історик акад. Іван Крип'якевич стояв біля витоків задуму створення багатотомного видання з історії вітчизняних населених пунктів. З великою ймовірністю можна припустити, що й допис Степана Білецького інспірував його науковий керівник, член редколегії «Українського історичного журналу»¹¹. За задумом І. Крип'якевича, йшлося про нагальну потребу «складання *Історично-географічного словника УРСР*, який охоплював би всі населені пункти республіки і для кожного селища давав загальні дані про економічно-соціальні і культурні відносини та коротку його історію». На думку ученого, «організацію такого словника в республіканському масштабі повинен очолити Інститут історії АН УРСР»¹². Тим часом відділ історії України Інституту суспільних наук у Львові вже 1958 р. розпочав «складання історично-географічного словника Львівської області»¹³.

Ідею І. Крип'якевича про створення історико-географічного словника України підтримали його київські колеги, зокрема відповідальний редактор «Українського історичного журналу» Ф. П. Шевченко, директор Інституту історії АН УРСР О. К. Касименко, начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР С. Д. Пількевич і начальник науково-видавничого відділу Архівного управління І. Л. Бутич. Невдовзі запропонований львівським ученим проект історико-географічного словника з «ласки» його київських колег отримав ідеологічну назву «Соціалістичні міста і села Радянської України». Саме така назва багатотомника пропонувалася у доповідній записці Інституту історії АН УРСР 1960 р.¹⁴

24 лютого 1961 р. начальник Архівного управління при РМ УРСР С. Д. Пількевич зве-

рнувся з листом до секретаря ЦК КП України з ідеології А. Д. Скаби, в якому інформував його, що Архівне управління 1960 р. «провело певну роботу в справі підготовки довідника з історії міст і сіл Української РСР». У листі Семена Даниловича доволі виразно була окреслена схема майбутнього видання: «Відомості про населені пункти кожної області мають бути зосереджені в окремому томі довідника, який повинен складатися з передмови, коротких енциклопедичних довідок про населені пункти та відповідних додатків про адміністративно-територіальний поділ області». Обсяг кожного тому планувався у 25–30 друкованих аркушів. Довідка про кожний населений пункт мала включати відомості про час його виникнення, інформацію про населення, розвиток економіки та культури. Зрозуміло, наголос при цьому робився на показі «соціалістичних перетворень, які сталися за роки Радянської влади», презентації «передових людей області – громадсько-політичних діячів, вчених, письменників, Героїв Радянського Союзу, Героїв Соціалістичної Праці, заслужених вчителів, лікарів, артистів, новаторів соціалістичного виробництва, членів бригад і ударників комуністичної праці»¹⁵. З метою успішного виконання задуму начальник Архівного управління УРСР вважав за потрібне надання з боку «директивних органів» організаційної допомоги, а саме: «1) Створити в кожній області авторський колектив, залучивши до його складу наукових працівників, викладачів вузів, вчителів, партійних і радянських працівників.

Бажано, щоб роботу по складанню окремих томів довідника очолили секретарі обкомів КП України по пропаганді.

2) Створити редакційну колегію, яка буде керувати підготовкою довідника з історії міст і сіл в кожній області»¹⁶.

Наприкінці листа було викладене прохання: «Архівне управління при Раді Міністрів УРСР просить санкціонувати підготовку довідника з історії міст і сіл і дати відповідні вказівки з цього приводу. Підготовка згаданого довідника може бути закінчена в 1965 р.»¹⁷.

Отже, на сприятливому ґрунті хрущовської «відлиги» серед громадськості республіки (насамперед краєзнавчої, архівної й історико-академічної) виник задум створення багатотомної історії міст і сіл УРСР. Ідею підтримали й формалізували Інститут історії АН УРСР, Інститут історії партії при ЦК Компартії Украї-

ни й Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, які звернулися до ЦК КПУ з пропозицією підготувати й видати «Історію міст і сіл Української РСР». Ініціатива була санкціонована компартійним керівництвом республіки, й 29 травня 1962 р. з'явилася вищезгадана постанова ЦК Компартії України щодо підготовки на громадських засадах до 50-річчя Жовтневої революції 26-томного видання з історії міст і сіл УРСР.

Успішне виконання надскладного й піонерського завдання щодо підготовки багатотомного видання з історії населених пунктів України значною мірою залежало від чіткої організації роботи. Тому Головна редколегія проекту особливу увагу приділяла науково-організаційним питанням. У хронології праці над багатотомником виразно виокремлюються три етапи: перший – організаційно-підготовчий (1962 р. – весна 1964 р.); другий – написання історичних нарисів і довідок, апробація й наукове редагування текстів томів (весна 1964 р. – осінь 1967 р.); третій – публікація томів «Історії міст і сіл Української РСР» (1967–1974 рр.)¹⁸.

Перший етап створення багатотомника розпочався із затвердження редколегії усіх томів, які очолювали секретарі обкомів Компартії України з ідеологічної роботи. На середину 1962 р. у містах, містечках, селищах, великих селах й районних центрах республіки для збирання відповідних матеріалів партійними органами були створені комісії, що визначили населені пункти, про які планувалося готувати нариси, організований громадський актив, укомплектовані робочі групи. Назагал міські й районні комісії очолювали секретарі районних і міських комітетів КПУ, сільські й селищні робочі групи – секретарі первинних парторганізацій, директори шкіл, учителі-історики¹⁹.

Ускладнили роботу зміни в адміністративно-територіальному поділі, що відбулися на початку 1963 р. Через укрупнення районів (замість наявних 604 було створено 251 новий), чимало районних комісій припинили своє існування. Поряд з цим в областях, де діяли два обкоми КПУ й облвиконкоми (промисловий і сільський) було створено відповідно дві редколегії. Лише у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях тривала робота попередніх редколегій. У першій половині 1964 р. єдині редколегії були відновлені у всіх областях республіки²⁰.

Дуже відповідальним завданням була організація науково-методичного керівництва на усіх етапах роботи й у всіх ланках авторського колективу. Подібного досвіду не було ні в СРСР/УРСР, ні за кордоном, оскільки «Історія міст і сіл Української РСР» була першою працею, до виконання якої залучалася безпрецедентно велика кількість людей різної кваліфікації – учителів і функціонерів партійно-державного апарату, громадських організацій, співробітників науково-дослідних установ, державних й партійних архівів, бібліотек та музеїв, викладачів ВНЗ. Насамперед необхідно було підготувати науково-методичні засади видання й довести їх до усіх виконавців цього масштабного проекту. З цього й розпочала свою роботу Головна редколегія.

До кінця 1962 р. Головна редколегія «Історії міст і сіл Української РСР» за участю створеної при ній робочої групи опрацювала й 6 лютого 1963 р. затвердила методичні вказівки обласним редколегіям, міським та районним комісіям щодо написання «Історії міст і сіл Української РСР», де з'ясовувалися ідейна й наукова спрямованість видання, структура й обсяг нарисів і томів²¹. У цих настановах наголошувалося, що «Історія міст і сіл Української РСР» повинна бути цільним виданням, що «базується на засадах марксистсько-ленінської науки», основне завдання якого – «висвітлення на конкретних прикладах тих соціалістичних перетворень, що сталися у містах і селах республіки за 50 років Радянської влади завдяки послідовному здійсненню ленінської національної політики»²². Нариси мали містити найголовніші дані про конкретний населений пункт з часу його виникнення й до сьогодення²³.

Кожній області республіки, а також столиці УРСР Києву відводився окремий том. Кожна книга проекту мала містити передмову; історико-економічний нарис про область; нарис про обласний центр; нариси про міста обласного підпорядкування (не районні центри); матеріали про райони за алфавітом; нарис про райцентр з загальною характеристикою району; нариси про міста районного підпорядкування; згодом за алфавітом нариси про селища міського типу й довідки про села – центри сільських Рад – з характеристикою підпорядкованих їм населених пунктів²⁴. Обсяг усього видання мав складати 2 800–3 000 авторських аркушів. Тривала робота щодо оптимального обсягу презентації районів й історичних довідок. Спочатку для істо-

рико-економічного нарису про область планувався обсяг до 2 авт. арк., обласний центр – до 1,5 арк., місто обласного підпорядкування й райцентр – 1 авт. арк.; місто районного підпорядкування (не райцентр) – до 0,5 арк., довідки про села – центри сільрад – 0,18 арк. й селища міського типу – 0,15 арк.²⁵

25 листопада 1963 р. в Інституті історії АН УРСР відбулася перша нарада щодо підготовки багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» за участю представників республіканських міністерств, відомств, секретарів обласних редколегій і співробітників Інституту історії АН УРСР²⁶. У виступі директора Інституту історії АН УРСР, заступника голови Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» О. К. Касименка було висловлене цікаве з погляду сучасних історичних урбаністики та регіоналістики розуміння трансформації ролі історичного міста, його взаємин з навколишньою територією. Так, Олександр Карпович, зокрема, зауважив: «Дати історію Білої Церкви – це не значить дати тільки історію міста. Біла Церква – це Білоцерківщина в різних історичних періодах. Вона мала різні розміри, і тільки так її можна подавати. Зараз – це історія окремого міста, а в свій час – центр сотні козацької, районна округа, район і т.п. Ми не можемо охоплювати всю історію території, але зв'язати і показати розвиток її обов'язково треба. Ми зараз зацікавлені в тому, щоб давати історію не окремо, ізольовано, а пов'язати її з оточуючою територією»²⁷.

З наближенням до завершення роботи щодо визначення обсягу й структури усього видання, у чому брав активну участь й О. К. Касименко, тривало удосконалення методичних вказівок. Цю роботу забезпечував відділ історії міст і сіл, створений у складі Інституту історії, згідно з постановою Президії АН УРСР від 5 вересня 1963 р. Очолювали відділ доктор історичних наук О. А. Парасунько (1963–1967); його наступником (з 1967 р.) був кандидат історичних наук І. С. Слабеев (він же – відповідальний секретар Головної редколегії «Історії міст і сіл УРСР»). На допомогу відділу були виділені наукові співробітники з інститутів економіки, археології, мовознавства, літератури, мистецтвознавства, фольклору та етнографії²⁸. Грунтуючись на коротких методичних вказівках Головної редколегії 1963 р., відділ розробив «Розгорнуті методичні вказівки авторським колективам, комісіям і редак-

ційним колегіям томів «Історії міст і сіл Української РСР», які 8 травня 1964 р. були затверджені Головною редколегією, а потім розмножені й надіслані усім редколегіям томів²⁹.

У процесі роботи Головна редакційна колегія упевнилася, що невеликий обсяг тексту щодо кожного населеного пункту негативно позначиться на змістовності видання. 22 січня 1964 р. відбулося чергове засідання відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР. Першим пунктом порядку денного стояло питання «Заходи відділу по виконанню вказівок секретаря ЦК КПУ т. Скаби А. Д. про написання «Історії міст і сіл УРСР»». Доповідав завідувач відділу О. А. Парасунько³⁰. Він нагадав присутнім про відвідання відділу директором інституту О. К. Касименком напередодні, 21 січня, під час якого Олександр Карпович виклав зміст своєї й голови Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» П. Т. Тронька розмови з секретарем ЦК КПУ А. Д. Скабою, якого співрозмовникам вдалося переконати у необхідності внесення коректив у перебіг роботи над масштабним проектом. По-перше, було визнано за необхідне скоротити кількість населених пунктів, які мали увійти до обласних томів: «Досвід роботи над нарисами показує, що не всі села мають багату дореволюційну і післяреволюційну історію. Тому потрібно відібрати по 50–70 нарисів по кожній області, які мають багату історію, збільшити обсяг нарису до 1 арк. і вмістити в том. Про останні населені пункти дати короткі довідки (по 250–300 знаків) [...]. Відповідно збільшити обсяг нарису про область (вступ) до 3 арк., нарисів про обласні центри – до 3 арк., про міста обласного підпорядкування – до 2 арк., а про інші міста і селища – до 1 арк. Цим самим обсяг томів [у] 90–110 аркушів залишиться без змін»³¹.

Тоді ж секретар ЦК КПУ поставив завдання перед Головною редколегією, а відтак і відділом історії міст і сіл Інституту історії, «дати 2–3 нариси про область, 2–3 – про звичайні міста, 1–2 – про обласні центри і 10 нарисів про села (цілком відредаговані з ілюстраціями) на перегляд в ЦК КПУ»³².

Підсумки розмови керівництва Головної редколегії проекту у ЦК КПУ, а також обговорення опрацьованих настанов і коректив у відділі історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР 21–22 січня 1964 р. лягли в основу адресованої ЦК КПУ доповідної записки «Про хід виконання постанови ЦК КП України від

29 травня 1962 р. «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР»», датованої 1 лютого 1964 р. й підписаної А. Д. Скабою, П. Т. Троньком й О. К. Касименком³³. За підсумками обговорення меморандуму на засіданні Президії ЦК КПУ 5 лютого 1964 р. була ухвалена друга в історії цього проекту постанова. Зокрема істотно підносилися роль республіканського академічного Інституту історії у забезпеченні його виконання: «Інституту історії Академії наук УРСР здійснювати наукове та науково-методичне керівництво роботою над томами «Історії міст і сіл Української РСР» і підготовкою їх до видання»³⁴.

Восени 1964 р. О. Касименка було звільнено з посади директора Інституту історії АН УРСР³⁵. Постановою Президії АН УРСР № 236 від 12 жовтня 1964 р. Олександра Карповича було затверджено на посаді заступника головного редактора «Української Радянської Енциклопедії» по історії міст і сіл з 1 жовтня 1964 р.³⁶ (Іл. 2). Відтоді вся науково-організаційна робота вченого була цілком пов'язана з редакцією «УРЕ» й створенням багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР».

Академия наук УССР
Отдел научных кадров и аспирантуры
он 554
н 17

Списное
ДЕЛО

№ _____

Касименко
Александра Карповича
зам. Главного редактора
Украинской Советской
Энциклопедии АН УССР

НАЧАТО 25 октября 1967 г.
ОКОНЧЕНО 14 января 1968 г.

На 54 листах.

Титульний лист особової справи Касименка О. К.
Архів Президії НАН України.

У цьому контексті важливого значення набуло обговорення перебігу виконання проекту на засіданні Бюро відділення історії Академії наук СРСР у червні 1966 р. (Москва). Заступник голови Головної редколегії видання, доктор історичних наук О. К. Касименко докладно поінформував присутніх щодо стану підготовки багатотомника. Рішення Бюро, ухвалені за підсумками обговорення доповіді вченого, сприяло подальшому розширенню й урізноманітненню практичної допомоги авторам багатотомного видання з боку провідних учених Москви й Ленінграда впродовж усього періоду виконання масштабного проекту. В ухвалі Бюро відділення історії АН СРСР від 16 червня 1966 р., зокрема, передбачалася участь інститутів Академії наук СРСР у рецензуванні нарисів та окремих томів, популяризації багатотомного видання у центральних наукових виданнях³⁷.

О. К. Касименко як заступник голови Головної редколегії багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» й заступник Головного редактора УРЕ з історії міст і сіл відіграв провідну роль у реалізації цього масштабного й, без перебільшення, безпрецедентного проекту. На його плечі було покладене повсякденне керівництво відповідною редакцією в УРЕ й координування її зусиль з відділом історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР і водночас з обласними редколегіями видання. «Першою ластівкою» проекту став том «Харківська область». Вихід першого тому у світ³⁸ (видання експонувалося на Всесвітній виставці «ЕКСПО-67» у Монреалі 1967 р. й здобуло позитивну оцінку) суттєво активізував роботу над подальшими томами видання.

13 серпня 1970 р. Олександр Карпович востаннє був присутній на засіданні Головної редакційної колегії «Історії міст і сіл УРСР» й доповідав з питань «Про удосконалення структури, зменшення обсягу та уточнення плану підготовки та видання томів «Історії міст і сіл Української РСР» і «Про закріплення наукових співробітників відділу історії міст і сіл Інституту історії УРСР Академії наук за томами для подання науково-методичної допомоги авторським колективам та для роботи разом з редакційними групами редакції історії міст і сіл Головної редакції УРЕ над підготовкою текстів нарисів і доводом до друку», а також брав участь в обговоренні інших питань порядку денного³⁹.

Того ж 13 серпня 1970 р. О. К. Касименко взяв участь в обговоренні заглавної доповіді

очільника Головної редколегії «Історії міст і сіл УРСР» П. Т. Тронька «Про постанову Вченої ради Інституту історії СРСР Академії наук СРСР «Про досвід підготовки і видання багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР»»⁴⁰. Олександр Карпович, який до того брав участь у засіданні в Інституті історії СРСР АН СРСР у Москві 9 липня 1970 р.⁴¹, поділився з присутніми враженнями від спілкування з російськими колегами, які виявилися, на його думку, «дуже уважними» до ініціативи й накопиченого досвіду історико-краєзнавчої громадськості УРСР щодо створення багатотомної історії міст і сіл республіки.

Наступне засідання Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» 20 грудня 1970 р. відбулося вже без О. Касименка: завадила важка хвороба Олександра Карповича. 7 січня 1971 р. Головна редколегія ухвалила: «У зв'язку з хворобою т. Касименка О. К. покласти тимчасово виконання обов'язків заступника голови Головної редакційної колегії «Історії міст і сіл Української РСР» на т. Слабеева І. С. – відповідального секретаря Головної редколегії»⁴².

13 січня 1971 р. Олександр Карпович Касименко помер після тяжкої хвороби на 66-му році життя.

Шестирічний період праці у редакції «Історії міст і сіл УРСР» Головної редакції «Української Радянської Енциклопедії» – найменш відома сторінка біографії Олександра Карповича Касименка. Це був час його інтенсивної й напруженої роботи над підготовкою 26-тomoного видання «Історії міст і сіл Української РСР». Здійсненню проекту він віддавав не лише власні знання, а й науково-організаційні навички, здобуті на посаді директора Інституту історії АН УРСР. Участь О. К. Касименка у виконанні масштабного проекту з історії міст і сіл стала вершиною і підсумком його наукової й науково-організаційної кар'єри. Ця ж праця принесла йому й посмертне визнання – у складі групи учасників підготовки багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» О. К. Касименко був відзначений Державною премією СРСР за 1976 р.

¹ Див. напр.: Tronko P. T. Letopys druzhby y bratstva: Yz opyta sozdaniya «Ystoryy horodov y sel Ukraynskoï SSR» v 26 t. / P. T. Tronko; [AN USSR. Yn-t ystoryy; otv. red. Y. L. Butych]. – K.: Nauk. dumka, 1981. – S. 16; Tronko P. T. Istoriiia mist i sil Ukrainy v konteksti rehionalnykh doslidzhen: dosvid, problemy, perspektvy. – K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2001. – 49 s.; Tronko P. Kraieznavstvo

Ukrainy: zdobutky i problemy (do III zizdu Vseukrainskoï spilky kraieznavtsiv) / P. T. Tronko; [NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy; nauk. red. akad. NAN Ukrainy V. A. Smolii]. – K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2003. – S. 54-55; ta in.

² Pro noho dokladnishe dyv., napr.: Symonenko R. H. Oleksandr Karpovych Kasymenko / R. H. Symonenko // Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 1936–2006 / [NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy; redkol.: akad. NAN Ukrainy V. A. Smolii (vidp. red.), V. F. Verstiuk, S. V. Vidnianskyi, O. V. Yurkova (vidp. sekr.) ta in.]. – K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2006. – S. 325-330; Symonenko R. H. Kasymenko Oleksandr Karpovych // Entsyklopediia istorii Ukrainy: U 8 t. / NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy; redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. – K.: Nauk. dumka, 2007. – T. 4: Ka–Kom. – S. 129; Symonenko R. H. O. K. Kasymenko – vydatnyi ukraïnskyi vchenyi i orhanizator istorychnoi nauky / R. H. Symonenko, Ye. M. Skliarenko, P. T. Tronko; [NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy; nauk. red. akad. NAN Ukrainy P. T. Tronko]. – K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2007. – 138 s.: il.

³ Tronko P. T. Liudyna pratsi i nauky: [O. K. Kasymenko] // Symonenko R. H. O. K. Kasymenko – vydatnyi ukraïnskyi vchenyi i orhanizator istorychnoi nauky / R. H. Symonenko, Ye. M. Skliarenko, P. T. Tronko. – K., 2007. – S. 3-20.

⁴ Див.: Zavalko N. V. Uchast O. K. Kasymenka v holovniï redaktsiïni kolehii «Istorii mist i sil Ukrainskoï RSR» / N. V. Zavalko // Hurzhivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats za materialamy v Mizhnarodnykh istorychnykh chytan / Redkol.: V. A. Smolii, O. I. Hurzhii, A. H. Morozov ta in. – Cherkasy: Cherkaskyi natsionalnyi universytet im. B. Khmelnytskoho, 2011. – Vyp. 4. – S. 119-121; yii zh. Uchast O. K. Kasymenka u napyssanni «Istorii mist i sil Ukrainskoï RSR» // Problemy istorii ta istoriografii Ukrainy: Prohrama i materialy naukovykh praktychnoi konferentsii «Den nauky istorychnoho fakultetu – 2011» / Kyivskiy natsionalnyi un-t imeni Tarasa Shevchenka; nauk. red. H. D. Kazmyrchuk. – K.: Lohos, 2011. – S. 55-57; Zavalko N. V. O. K. Kasymenko (1905–1971 rr.): ukraïnskyi istoryk i vlada: dys. ... kand. istorychnykh nauk: 07.00.01 «Istoriiia Ukrainy» / Nataliia Volodymyrivna Zavalko; [NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy]. – K., 2013. – 250 ark.

⁵ Cherniakhivska O. Do peredistorii vitchyznianoï istorychnoi urbanistyky: mistoznavstvo u bahatotomniï «Istorii mist i sil Ukrainskoï RSR» / O. M. Cherniakhivska // Rehionalna istoriia Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei / NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy, viddil istorychnoi rehionalistyky; redkol.: V. Smolii (holov. red.), Ya. Vermenych (vidp. red.) ta in. – K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2015. – Vyp. 9: Do 100-richchia vid dnia narodzhennia akademika NAN Ukrainy P. T. Tronka. – S. 277-300.

⁶ Kasymenko O. Zavdannia rozvytku istorychnoi nauky na Ukraini / O. K. Kasymenko // Komunist Ukrainy. – 1958. – № 8. – S. 23-34.

⁷ Tam samo. – S. 23.

⁸ Tam samo. – S. 32.

⁹ Див.: Biletskyi S. T. Stvoryty istoriiu mist Radianskoï Ukrainy / S. T. Biletskyi // Ukr. ist. zhurn. – 1958. – № 5. – Veresen – zhovten. – S. 240.

¹⁰ Tronko P. T. Letopys druzhby y bratstva: Yz opyta sozdaniya «Ystoryy horodov y sel Ukraynskoï SSR» v 26 t. / P. T. Tronko; [AN USSR. Yn-t ystoryy; otv. red. Y. L. Butych]. – K.: Nauk. dumka, 1981. – S. 15.

¹¹ Див.: Cherniakhivska O. Do peredistorii vitchyznianoï istorychnoi urbanistyky: mistoznavstvo u bahatotomniï «Istorii mist i sil Ukrainskoï RSR» // Rehionalna istoriia Ukrainy. – Vyp. 9. – S. 278.

¹² Pershyi variant dopovidi I. P. Krypiakevycha na Respublikanskii naradi z pytan rozvytku dopomizhnykh istorychnykh

dydstyplin, 3 bereznia 1959 r. // Z lystuvannia Ivana Krypiakevycha z kyivskymy kolehamy (1958–1959 rr.) / Publ. O. Rublova // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. – Vyp. 8: Ivan Krypiakevych u rodynnii tradytzii, nautsi, suspilstvi. – S. 493–494.

¹³ Dyv.: Lystuvannia Ivana Krypiakevycha z Fedorom Shevchenkom / Publ. Yu. Slyvky // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. – Vyp. 8. – S. 542.

¹⁴ Cherniakhivska O. Do peredistorii vitchyznianoï istorichnoi urbanistyky: mistoznavstvo u bahatotomnii «Istorii mist i sil Ukrainiskoi RSR». – S. 281–284.

¹⁵ Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshcheykh orhaniv vldy ta upravlinnia Ukrainy, f. 14, op. 2, spr. 1578, ark. 1 (dali – TsDAVO Ukrainy).

¹⁶ Tam samo, ark.2.

¹⁷ Tam samo.

¹⁸ Tronko P. Kraieznavstvo Ukrainy: zdotuky i problemy (do III zizdu Vseukrainskoi spilky kraieznavstv). – K., 2003. – S. 56–59.

¹⁹ Yoho zh. Letopys družby y bratstva: Yz opyta sozdanyia «Ystoryy horodov y sel Ukraynskoi SSR» v 26 t. – S. 19.

²⁰ Tam samo. – S. 38–39; TsDAVO Ukrainy, f. 4633, op. 1, spr. 12, ark. 124.

²¹ Tronko P. T. Letopys družby y bratstva: Yz opyta sozdanyia «Ystoryy horodov y sel Ukraynskoi SSR» v 26 t. – S. 19–20.

²² TsDAVO Ukrainy, f. 4633, op. 1, spr. 7, ark. 12.

²³ Tam samo.

²⁴ Tronko P. T. Letopys družby y bratstva: Yz opyta sozdanyia «Ystoryy horodov y sel Ukraynskoi SSR» v 26 t. – S. 20.

²⁵ Tam samo. – S. 20–21.

²⁶ Dokladnishe dyv.: Cherniakhivska O. Do peredistorii vitchyznianoï istorichnoi urbanistyky: mistoznavstvo u bahatotomnii «Istorii mist i sil Ukrainiskoi RSR» // Rehionalna istoriia Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei. – Vyp. 9. – S. 289–290.

²⁷ TsDAVO Ukrainy, f. 4633, op. 1, spr. 6, ark. 60–61; Cherniakhivska O. Do peredistorii vitchyznianoï istorichnoi urbanistyky: mistoznavstvo u bahatotomnii «Istorii mist i sil Ukrainiskoi RSR». – S. 289.

²⁸ Tronko P. T. Letopys družby y bratstva: Yz opyta sozdanyia «Ystoryy horodov y sel Ukraynskoi SSR» v 26 t. – S. 22.

²⁹ TsDAVO Ukrainy, f. 4633, op. 1, spr. 7, ark. 56–85.

³⁰ Tam samo, op. 2, spr. 5, ark. 14.

³¹ Tam samo, ark. 14–15.

³² Tam samo, ark. 15.

³³ Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, f. 1, op. 6, spr. 3648, ark. 56–59 (dali – TsDAHO Ukrainy); dyv. takozh: Memorandum A. D. Skaby, P. T. Tronka ta O. K. Kasymenka dlia TsK KPU pro pidhotovku bahatotomnoi «Istorii mist i sil Ukrainiskoi RSR», 1 liutoho 1964 r. // Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy: Druhe dvadtsiatyrichchia (1957–1977): Dokumenty i materialy / NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy; uporiad. O. S. Rublov; vidp. red. akad. NAN Ukrainy V. A. Smolii. – K. : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2007. – S. 171–175.

³⁴ TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 6, spr. 3648, ark. 12; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy: Druhe dvadtsiatyrichchia (1957–1977): Dokumenty i materialy. – S. 175–176.

³⁵ Naukovyi arkhiv Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, ch. 2, spr. 1, ark. 119, 140 (dali – NA IIU NAN Ukrainy); Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy: Druhe dvadtsiatyrichchia (1957–1977): Dokumenty i materialy. – S. 186–187.

³⁶ NA IIU NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, ch. 2, spr. 1, ark. 151; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy: Druhe dvadtsiatyrichchia (1957–1977): Dokumenty i materialy. – S. 188.

³⁷ TsDAVO Ukrainy, f. 4633, op. 2, spr. 1, ark. 47.

³⁸ Istoriiia mist i sil Ukrainiskoi RSR: V 26 t. / AN URSSR. Instytut istorii; Holov. redkol.: P. T. Tronko (holova) ta in. – K. : Holov. red. URE AN URSSR, 1967. – Kharkivska oblast. – 1003 s.

³⁹ TsDAVO Ukrainy, f. 4633, op. 1, spr. 31, ark. 28–29.

⁴⁰ Tam samo, spr. 32, ark. 19–37.

⁴¹ Dokladnishe dyv.: Pietukhov M. Ya. U vchenii radi Instytutu istorii SRSR Akademii nauk SRSR / M. Ya. Pietukhov // Ukr. ist. zhurn. – 1970. – № 11. – S. 155–156.

⁴² TsDAVO Ukrainy, f. 4633, op. 1, spr. 35, ark. 5. TsDAVO Ukrainy, f. 4633, op. 1, spr. 35, ark. 5.

УДК 930(47)084.9«5–1985»

© Юрій Латиш
(Київ)

КРИЗА РАДЯНСЬКОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛІЗМУ НАПРИКІНЦІ 1970-х – НА ПОЧАТКУ 1980-х рр. І ПРИЧИНИ ПЕРЕБУДОВИ: ІСТОРИОГРАФІЯ

У статті висвітлюється історіографія системної кризи в СРСР, аналізуються погляди науковців різних країн на причини застою та Перебудови, розглядаються основні підходи та концепції в радянології.

Ключові слова: історіографія, радянська модель соціалізму, криза, застій, Перебудова, СРСР.

Ю. Латыш
(Киев)

КРИЗИС СОВЕТСКОЙ МОДЕЛИ СОЦИАЛИЗМА В КОНЦЕ 1970-х – НАЧАЛЕ 1980-х гг. И ПРИЧИНЫ ПЕРЕСТРОЙКИ: ИСТОРИОГРАФИЯ

В статье освещается историография системного кризиса в СССР, анализируются взгляды ученых разных стран на причины застоя и Перестройки, рассматриваются основные подходы и концепции в советологии.

Ключевые слова: историография, советская модель социализма, кризис, застой, Перестройка, СССР.

I. Latysh
(Kyiv)

THE CRISIS OF THE SOVIET MODEL OF SOCIALISM IN THE LATE 1970S – EARLY 1980S. AND THE REASONS FOR PERESTROIKA: HISTORIOGRAPHY

The article considers the historiography of systemic crisis in the Soviet Union, scientists' views from different countries on Brezhnev stagnation and perestroika, basic approaches and concepts in Sovietology are analyzed.